

C. A. VAN DEN BERK, Y a-t-il un substrat čakavien dans le dialecte de Dubrovnik? Contribution à l'histoire de la langue serbo-croate. Slavistischen Drukken en Herdrukken XVI, 'S-Gravenhage 1959, str. 251.

Na prvi pogled moglo bi se činiti da prikaz ove knjige ne ide u ovaj časopis, jer — što supstrat dubrovačkog dijalekta može da ima zajedničko s glagoljskom književnošću ili s glagoljaštvom, ili s bogoslužjem na slavenskom jeziku uopće, kada znamo da su se Dubrovčani u Gradu u crkvama oduvijek služili latinskim jezikom, i da su još 1472. u Vijeću donijeli zaključak kojim se u raspravljanjima nije dopuštala upotreba slavenskog jezika. Međutim prof. Ivšić je prije ravno 30 godina (u Građi XI, 1-10) pokazao kako se jedna glagoljska pjesma s kraja XIV stoljeća u dubrovačkoj verziji (tj. okrenuta na dubrovački govor) našla u dubrovačkom ćiriličkom »Libru od mnozije razloga« iz god. 1520. u kojem ju je — ne znajući za stariju čakavsku podlogu — objavio Rešetar (1926, u izdanjima Srpske kraljevske akademije). Ivšić svoj zanimljivi članak završava riječima: »iako naša pjesma, ne odvajajući od drugih, sama po sebi ne bi zasluživala nikakve osobite pažnje, ona je za nas ipak vrednija od mnogih drugih, jer nam i ona, ušavši u *dubrovački* zbornik, dokazuje, kako je hrvatska čakavska poezija sa sjevera dolazila i Dubrovčanima, u kojih se pod njezinim utjecajem, koliko nije već pod utjecajem čakavske Dalmacije izvršeno i samo slaviziranje dubrovačke iskonski romanske *vlastele*, razvio i najstariji dubrovački pjesnički jezik«. Time se, evo, u jedan mah počeci ne samo slavenske poezije nego i slaviziranje i slavenskog govora u Dubrovniku uopće, dovode — doduše vrlo oprezno — u vezu s čakavskom Dalmacijom i, posredno, s glagoljskom knjigom — i to je što ovom pitanju daje posebnu draž i što nuka čitaoca Van den Berkove knjige da dublje zaroni u problematiku čakavskih elemenata u

dubrovačkom govoru i u dubrovačkoj poeziji XV i XVI vijeka. Ovo tim više, što simpatični Nizozemac svoju studiju završava riječima, da dubrovački dijalekat u osnovi sadrži supstrat pretežno čakavskog govora koji se nekoć *govorio* u Dubrovniku (*Nous pouvons donc conclure sans trop risquer de nous tromper . . . que le dialecte ragusain actuel a un substrat d' un dialecte plutôt čakavien ancien qu'on a parlé jadis à Dubrovnik, ib. 247*).

Svoja istraživanja Van den Berk je sensu stricto ograničio na dva elementa, na refleks glasa jat' i na akcenat, te se kod prvoga oslonio na Đamanjićev »Nauk za pisati dobro latinskiema slovima rieči jezika slovenskoga kojim se Dubrovčani i sva Dalmatia kako vlastitiem svojiem jezikom služi« iz g. 1639. i na dubrovačke pisare (poglavito na Ruska Kristofanovića i Nikšu Zvijezdića), a kod drugoga na Della Bellin rječnik iz g. 1728 (*Dizionario Italiano, Latino, Illirico*). Toj je s jedne strane i s obzirom na tematiku, i s obzirom na pisce i na djela, na koja se osvrće, vrlo uzak okvir, koji osim toga a priori nije ulijevao mnogo povjerenja, jer se pisac, želeći ispitati i utvrditi pitanje supstrata u slavenskom govoru Dubrovniku oslanjao u prvom redu na djela i na podatke koji su relativno recentni i daleko od XIV vijeka, u koji padaju prvi ozbiljni počeci slavizacije u Dubrovniku. To su Đamanjić (XVII v.) i Della Bella (XVIII v). No to nije ono najgore ili najslabije što bi se ovoj radnji, koja nam je inače vrlo simpatična po tome što je eto stranac dobronamjerno toliko truda posvetio jednom našem pitanju, moglo prigovoriti: gore je i teže što je pisac nehotice počinio nekoliko krupnijih grešaka i što je u svojim izvođenjima polazio od pretpostavaka koje, naučno uzeto, nisu počivale na čvrstim osnovama. Tako je njemu na primjer miješanje ikavskih i jekavskih, a u starije vrijeme i ekavskih, oblika u dubrovačkih pisaca dokaz čakavske podloge i čakavske starine, koja je pomalo uzmičala i na kraju posvema uzmakla pred vitalnijom i prostorno bližom jekavštinom hercegovačkog tipa. Kod toga on sebi — kao što ćemo vidjeti, malo obrnuto nego što je to zamišljao Jagić — proces štokavizacije zamišlja tako da su u Dubrovniku, recimo u drugoj polovini i potkraj XV vijeka postojala dva književna jezika. Jedan je bio »tradicionalno« crkven i pretežno štokavski, i njime se, ponajviše u prozi, imalo služiti romansko plemstvo. No s vremenom on je podlijegao utjecajima mješnoga govora i govora novoštokavskih došljaka. Drugi je bio jezik prvih pjesnika koji se manje ili više održao u pjesništvu dok ga definitivno nije istisnula jekavština. To bi imao biti stari, pučki govor kojim je govorilo slavensko stanovništvo u Dubrovniku i u njegovoj okolini (*Il faudrait conclure alors qu'il y a en à Dubrovnik deux langues écrites. La première et la plus ancienne, écrite d'abord par les nobles romans est la langue d'église traditionnelle et plutôt štokavienne, qui s'est maintenue en général comme la langue de la prose. Elle a subi avec le temps l'influence du dialecte local et ensuite celle du jekavien nouveau quand celui-ci s'imposait de plus en plus à Dubrovnik surtout par immigration. L'autre était la langue des premiers poètes qui s'est maintenue plus ou moins dans la poésie, tant que le jekavien ne s'imposait pas encore défi-*

nitivement. C'est en général la langue ancienne et populaire parlée par la population slave de Dubrovnik et ses environs, str. 135-136). Pisac je tu nejasan pa pomalo sâm sebi protivuriječi. On odvažja plemstvo od pjesnika, a ipak je najstariji po imenu poznati dubrovački pjesnik bio plemić (Šiško Menčetić, rođ. 1457). Zatim, nejasno je, koji bi prema tome govor u Dubrovniku imao biti stariji, štokavski kojim su se imali služiti plemići, na što bi upućivalo ono »la première et la plus ancienne«, ili čakavski (kako iz svega slijedi) koji bi također imao biti starinski (langue ancienne) i kojim su se imali služiti pučani u Dubrovniku i u njegovoj okolici. Osim toga, nema nikakva dokaza da su se pored plaćenih pisara dubrovački plemići dok su još bili »les nobles romans« služili nekakvim »tradicionalnim« (valjda crkvenoslavenskim) slavenskim književnim jezikom štokavskog tipa. A osim toga, cijelo je njegovo izvođenje o raspodjeli ikavskih i ikavsko-jekavskih i ikavsko-ekavskih refleksa na različita narječja (i njihovo povezivanje s refleksima na Krku stavljeno na krivu osnovu, jer on naprosto nije mogao shvatiti da je i na štokavskom području i među štokavskim govorima moglo biti pojava koje se — jednako kao kod čakavaca, Poljaka, Rusa ili Bugara — ravnaju po pravilu Jakubinskoga i da ikavizmi a priori ni ukoliko nisu morali upućivati na čakavsku osnovu ili na čakavsko podrijetlo.

Druga je krupna metodološka greška što je za svoja izvođenja o čakavskom akutu uzeo baš rječnik Ardelija della Belle, za koga je već Bosanac utvrdio da »nije dobro razabirao razlike između akcenata« i da ih »nije umio valjano bilježiti« (Nastavni Vj. IX, 1901, str. 561), što se, napokon po prirodi stvari moglo i očekivati. Della Bella je bio rodom Talijan, koji se 1655. rodio u Foggi i koji je već kao odrastao čovjek došao u Dubrovnik, gdje je na prekide boravio desetak godina, a kada se na dulje vremena iz Italije vratio u hrvatske strane (1703), područje je njegova rada obuhvaćalo ne samo Dubrovnik nego i mletačku (dakle čakavsku) Dalmaciju. Tu je u petnaestak godina (do 1718) napisao svoj rječnik, koji je, kako je rečeno, izašao u štampi u Mlecima 1728. Pisac misli da odatle može zaključiti

1. da je Della Bella za prve tri godine svojega boravka u Dubrovniku (1681-1684), gdje je u školi predavao na hrvatskom jeziku, morao ubrzo taj jezik naučiti i da je to morao biti dubrovački dijalekat (Nous pouvons donc conclure que Della Bella a appris la langue slovinski d'abord à Raguse — donc le dialecte de Raguse — et qu'il doit l'avoir connu assez vite pour donner des cours en cette langue, str. 141). A zar ne bi prirodnije bilo pomisliti da je on, kada je već trebao da predaje u nižim razredima na hrvatskom jeziku, taj jezik učio, i dijelom ga naučio, već u Italiji, kako i danas čine isusovci kada se spremaju za misije, a ne da ga je od osnova morao učiti u Dubrovniku. Isusovci u pravilu nisu postupali sa svojim nastavnicima onako kako se danas gdje gdje postupaju s lektorima koji se bez pripreve i bez znanja jezika šalju u strane zemlje da ondje zamuckuju i da se crvene pred svojim đacima.

2. Još je manje uvjerljivo kada pisac misli da iz razmjerno duga boravka Della Bellina u Dubrovniku i u našim stranama može izvesti

zaključak da je i njegov akcenat u rječniku morao biti dubrovački (»il me semble que le long séjour de Della Bella à Dubrovnik suffise pour prouver que l'accent noté est bien l'accent ragusain, str. 143). Prije svega, Della Bella je — prema Van den Berkovim podacima — u prvom razdoblju (do 1703) u 22 godine nepunih 13 godina bio u Dubrovniku, a u drugom razdoblju (1703-1723), u kojem je (drži se, 1718) dovršio i svoj rječnik, samo je zime provodio u Dubrovniku (L'hiver il séjournait à Dubrovnik, str. 141), pa odatle baš ne slijedi da je njegov akcenat, sve da je u njegovu bilježenju bio pouzdaniji morao biti čisti akcenat suvremenoga dubrovačkoga govora. No to su samo posredni, vanjski, pojavni argumenti: mnogo je važnije to, da je Ardelio della Bella došao u Dubrovnik kao mladić od 26 godina sa posvema izgrađenim talijanskim akcenatskim sistemom, koji je time što se svojim ekspiratornim akcentom ograničava — kao i grčki ili makedonski — na posljednja tri sloga *morao* (i po isticanju dužina, koje su kadšto netačno intonirane) biti bliži čakavskom nego štokavskom (novoštokavskom) tipu akcenta. To samo po sebi oduzima Della Bellinu svjedočanstvu punu važnost i ondje, gdje su njegova bilježenja, vjerojatno, bila tačna: on kao stranac koji je na preskoke i povremeno (koji put samo zimi) boravio u Dubrovniku, i koji je onamo došao sa sistemom koji ga je više vezao sa Dalmacijom nego sa susjednom Hercegovinom, nije naprosto bio pozvan da daje sud, i to odlučan sud, o dubrovačkom dijalektu, pa onako, kako nijedan dijalektolog ne bi izabrao Talijana, da na osnovi njegovih iskaza utvrdi čakavski akcenat na nekom kvarnerskom otoku, tako »Dizionario« Della Belle nije trebalo uzimati za svjedoka — i to za jedinog, »krunskog« svjedoka — za akcenat u Dubrovniku.

Tako je opći sud o tom Van den Berkovu djelu nažalost negativan. Neka svoja mišljenja on je, doduše, u jednom svojem predavanju malo retuširao (Dutch Contributions to the Fourth International Congress of Slavicists, 'S-Gravenhage 1958, str. 205—243, na str. 241—243 hrvatski rezime), no ostalo je ipak i netačnih tvrdnja (npr. da je Marin Držić u svojim komedijama uzimao dubrovačko-hercegovački dijalekt kao govorni jezik Dubrovčana, a da je za strane, čakavske ličnosti upotrebljavao stari dubrovački jezik, podvl. moje, ib. str. 243): prije će imati pravo Rešetar, da je Držić ne-Dubrovčanima u usta metao *ča* i *zač*, pa neke ikavizme i čakavsko *rekal*, *vazeti* i sl. naprosto zato što se u Dubrovniku nije tako govorilo (Die Čakavština und deren einstige und jetzige Grenzen, AfslPh. XIII, 1891, str. 372—373).

A šteta. Pitanje je zanimljivo i važno, pa je čovjeku žao kada mu netko posveti toliko truda pa ništa ne pridonese njegovu rješenju.

Počelo se o njem raspravljati još za živa Miklošića, a navedena je Rešetarova rasprava, prvi opsežniji pokušaj da se to pitanje postavi i i riješi. Samo je on kod toga počinio nekoliko grešaka, od kojih ću neke spomenuti. On ondje (na str. 384) govori o tome kako je nešto moralo potaknuti Š. Menčetića, Dž. Držića i ostale začetnike dubrovačke književnosti da u svoj jezik uvedu i uvode različne čakavizme i arhaizme, koji su dubrovačkom pučkom govoru bili strani, i da je to morao biti Splitski Marko Marulić, koji da je prvi u drugoj polovini XV vijeka

u onim stranama uveo slavenski jezik u poeziju, i da se odmah oko njega okupila čitava pjesnička škola te da se na taj način ljubav za pjesništvo na narodnom, slavenskom jeziku iz Splita proširila na svu Dalmaciju. A to nije tačno. Znamo, da je hrvatskog pjesništva, i to umjetničkog pjesništva, bilo i u XIV vijeku, za punu stotinu godina prije Marulića, a opet, obrnuto, ne znamo ništa o nekakvoj splitskoj pjesničkoj školi koja bi u drugoj polovini XV vijeka postojala i odanle, iz Splita, djelovala na ostale dalmatinske gradove (bar nam nisu poznata imena i djela pjesnika koji bi pripadali toj školi). Osim toga, Marulićeva djela su sva izlazila u štampi već u XVI stoljeću (*De institutione bene vivendi 1506, Quinquaginta parabola 1510, In eos qui beatum Hieronymum Italum esse contendunt 1510, Evangelistarium 1516, De humilitate et gloria Christi 1519. itd*), a »Judita«, koja je napisana 1501, izišla je tek 1521, kada je Š. Menčetiću bilo 67—68 godina (umro je 1524), a Dž. Držić je već dvadeset godina bio mrtav. Da je takva »splitska škola« postojala, ona bi nadovezala i nadovezivala u prvom redu na ovo djelo, a tada bi došla nekoliko decenija prekasno da utječe na Dubrovnik (kao što na nj npr. nije utjecao Zoranić, ili kao što na nj nije utjecao Hektorović, koji se mogu smatrati izravnim nastavljačima i poklonicima »Marula pastira«).

Drugo je, što je Rešetar, tvrdoglavo, do kraja života, ostao kod teze, koju je već u toj raspravi iznosio, da čakavština nikada nije sezala do Dubrovnika i da se u Gradu nikada nije govorilo čakavski. Tu je bio tako intransigentan, da se i u posljednjoj raspravi, koja je izišla poslije njegove smrti (»Najstariji dubrovački govor«, u Glasu Srpske akademije nauka NS CCI, 1951, str. 1—48), okomio i na Jagića, i na Vaillanta, i na Belića, Skoka, Ivšića i Barića, što su samo na čas mogli pomisliti, da se u Dubrovniku — među plemstvom, kada se ono poslavenilo (Jagić), među pomorcima i ribarima (Belić), radnicima i obrtnicima (Barić), ili uopće neko vrijeme (Skok, Ivšić), ili, ako ne u Dubrovniku, a ono makar u Gružu (Vaillant) moglo govoriti i čakavski (čakavsko-ikavski). A što je prirodnije nego da su se obrazovani Dubrovčani, kada su se u drugoj polovini XV i u prvoj polovini XVI vijeka davali na pisanje hrvatskih stihova, koji su se rado »arečitali« ne samo od Ploča do Pila nego i izvan Grada, u ljetnikovcima oko Petke, u Gružu, na Dančama i na Boninovu mogli i u društvu, među sobom, ili kada su se obraćali svojim »vilama«, služiti kićenim i zvonkim stihom svojih pjesama (čit. arhaizama i čakavizama, koji su se u njima redovno pojavljivali). Jagić je mislio (u dodatku na kraju Rešetarova članka, *Einige Bedenken aus Anlass der vorhergehenden Abhandlung Dr. Rešetar's, AfslPh XIII, 388—397* da su patriciji u Dubrovniku mogli da govore i nekim drugim, više starinskim i konzervativnim govorom, koji je bio bliži govoru dalmatinskog plemstva nego govoru vlastitih pučana (ib. 397), Vaillant je to nadopunio (u članku *Les origines de la langue littéraire ragusaine, Résl. IV, 1924, na str. 250*) mišlju, da je plemstvo i namjerno, da se razlikuje od pučana, kada se slaviziralo moglo da se povodi za govorom svoje staleške braće iz ostalih gradova Dalmacije, koji su se služili čakavskim govorom, i da je kod pučana moglo biti tako, da se npr. u predgrađu na Pločama govorilo her-

cegovački (štokavski), a da se u luci kao trgovački jezik uz talijanski (mletački i toskanski) upotrebljavao i čakavski govor.*

Rešetar je na kraju svoje rasprave u kojoj je za ono vrijeme iznio mnogo novih stvari, učinio (sasvim nepotrebno) i tu nesmotrenost da je, dokazujući da se u Dubrovniku oduvijek govorilo štokavski, čakavštinu označio hrvatskim a štokavštinu srpskim imenom («so ist man vollkommen berechtigt mit Miklosich anzunehmen, *kroatisch* sei gleichbedeutend mit *čakavisch* und umgekehrt», ib. 387), Jagić je to odmah osjetio i to ga je potaklo da (op. c.) dade niz svojih opreznih opazaka s obzirom na razlike između oba ova narječja i da dođe do zaključka, da dubrovačka štokavština nije bila štokavština onoga tipa kako ga mi danas pred sobom gledamo, i da je kod Rešetara iz osnova bilo krivo da Srbe identificira sa štokavcima a Hrvate sa čakavcima (Der prinzipielle Fehler steht in den falsch aufgestellten Praemissen, als ob wir hinsichtlich der Serben und Kroaten mit zwei und eben nur mit zwei streng von einander geschiedenen Dialecten (oder gar Sprachen!) zu thun hätten, deren einer von Anfang an und bis auf die Gegenwart štokavisch war und hiess, der andere ebenso von Anfang an bis auf die Gegenwart čakavisch, o. c. 389). Može se dopustiti da je hrvatsko ime u početku bilo vezano za pleme koje je govorilo čakavski, i da se jedan dio ostalih plemena koja su govorila štokavski zvao srpskim imenom, ali ta su imena u toku stoljeća mijenjala i svoj sadržaj i svoje granice, pa je hrvatsko ime, koje se proširilo daleko preko čakavskih granica pa obuhvatilo i prijelazno kajkavsko narječje i velik dio štokavskog narječja, još i u nedavna vremena prema srpskomu moglo imati i vjersko (konfesionalno) značenje (tako da su Hrvati npr. u Bosni, bili katolici a Srbi pravoslavni, što je dovelo do toga da su se muslimani, od kojih su mnogi hrvatskog podrijetla — što im često i govor kaže — počeli odvajati i stvarati zasebnu, treću nacionalnu grupu). Poslije je došlo to, da se jedni smatraju Hrvatima, a drugi Srbima po kulturnoj povezanosti koja se izdiže i iznad govornih i iznad vjerskih razlika.

J. H a m m

* Inače je Vaillant bio mišljenja, da je čakavsko pjesništvo sa svojim leksikom, rimarijem i čakavskim izrazima, koji su za nj bili vezani, prodiralo do Dubrovnika putem tzv. napola pučke poezije (*poésie semi-populaire*), i kod toga je imao pravo.